

Садықұлова С.С., Мұлдахметова Ж.И.*т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан**С.ҚОЖАНОВ–ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, АҒАРТУШЫ, ЖАСТАР ЖАНАШЫРЫ**Автор корреспондент: zhanar_0869@mail.ru

Аннотация: Мақала арқау болған ұлт ардақтысы С.Қожановтың - қайраткердің қоғамдық-саяси қызметі мен ағартушы қызметіне арналған. С. Қожановтың тұлғасы саясат үшін де, тарих үшін де қызмет жасайды. Ұлт барда ұлттық мүдде бар. Ұлттық мүдде бар жерде оған қызмет етудің өлшеміне айналған С. Қожановтың тұлғасы менмұндалайды Академик М. Қозыбаев отандық тарих ғылымын тарихи қайраткерлермен тұлғалау зәру мәселелердің бірі екендігін айта келіп: «Күні кешеге дейін жеке адам мен халықтың қатынасы толық ашылмай келді. «Қайраткерлер» ұғымы қызметкерлер, мансап иесі дәрежесіне төмендетілді. Қайраткер – жасампаз адам, жоқтан бар жасаушы, өз мүддесін халық мүддесімен қабыстырып, өз халқын өркениет көгінде жарастырушы болса керек» деген ойды одан әрі өрбіткен ғалым «Отан тарихынан кей бір кездейсоқ адамдарды аластап, тарихи тұлғаларды өз тұғырына қондыру керек» деген пікір айтады. Тәуелсіздік жағдайында ұлттық тарихтың мазмұнын қайта бағалау тұрғысында айтылған бұл пікірдің көрнекті мемлекет қайраткері Сұлтанбек Қожановқа тікелей қатысы бар деп білеміз. Отан тарихында осы кезге дейін ғылыми тұрғыда игерілмей келе жатқан тақырыптар да, тұлғалар да аз емес. Ал өзінің тарихи бағасын осы кезге дейін ала алмай келе жатқан тұлғалар бірі – Сұлтанбек Қожанов. Оның өмірі мен қызметінің елі мен жеріне, ұлты мен халқына, қала берді күллі түркі дүниесіне жанашырлықпен қараған іс-әрекеттерін зерделеп, халыққа таныту қажет. Оның басты себебі С. Қожановтың партия мүддесінен ұлт мүддесін жоғары қойған шынайы ұлтжандылығы болды. Тоталитарлық билік саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтауға да аса бір сақтықпен қарады. Алғашқы кезекте коммунистік билікке барынша адал қызмет жасағандар ақталып, олардың тұлғасы советтік тәрбиенің идеялына айналдырылды. Ал пролетарлық интернационализмге ұлттық құндылықтарды, таптық төзімсіздікке ұлттық бірлікті қарсы қойған Алаш қайраткерлері мен алаштық рухтағы С. Қожанов сияқты партия қайраткерлерін ақтау кейінге шегеріле берді. Бұл – советтік биліктің саясаты. Тәуелсіз қоғамымызда осы саясаттың тоңы жібигендей. Қайраткердің өз қызметіне қатысты соңына қалдырған деректерінде партиялық биліктің ыңғайымен бүгіп қалған жайттары да жоқ емес. Қорыта айтқанда, С. Қожановтың қоғамдық-саяси қызметі ұлтқа қызмет етудің жарқын үлігісі болды. Тарих ғылымдарының докторы, Тұрсын Хазретәлі Маханұлының пікіріне сүйене отырып « Оның өзінің сан-салалы қызметінде топтық, аймақтық тіпті таптық мүдделердің деңгейінде қалып қоймай ұлттық, мемлекеттік биліктен табылды. С. Қожанов сияқты ұлтжандылығы мемлекетшілікпен ұласқан, мемлекетшілігі ұлтының рухына қызмет етуге жұмылдырылған қайраткер халықтың жадынан да, ғылыми танымнан да мәртебелі орын алуға әбден лайық» деп есептейміз.

Кілттік сөздер: Алаш қайраткерлері, ұлт мүддесі, тоталитарлық билік, саяси, қуғын-сүргін құрбандары

Биыл қазақ тарихында есімдері алтын әріптермен жазылған І. Жансүгіров, С. Сейфуллин, Т. Рысқұлов, С. Қожанов сынды ұлт қайраткерлерінің 125 жылдық мерейтойлары. Солардың ішінде шоқтығы биік, алты Алаштың ардақтысы, мемлекет және қоғам қайраткері, ғалым, публицист С. Қожановтың орны бөлек.

XIX ғасырдың ардақты ұлы, ұлтының қамы үшін қырық төрт жасында сталиндік қуғын-сүргіннің құрбаны болды. Бүкіл саналы ғұмырын ұлтының жаңғыруы мен бірлігі үшін күреске арнаған асыл азамат. Дәуір басында ес біліп, тулап жатқан дүние толқынында шыныққан ерте жетілген, ерте жетілуге халқының аянышты халі мәжбүр еткен боздақтардың бірі. Ол 1894 жылы 10 қыркүйекте қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысы, Созақ ауданына қарасты Ақсұмбе деген ауылда туған.

Аты ұмыттырылуға жататындардың қара тізіміне шегелеп жазылған, қапасқа тығып

тасталғандықтан ,кеңес дәуірінде оның азаматтық бейнесі көмескіленген.

Тәуелсіздігіміз жазықсыз жапа шеккен тұлғаларды,солардың ішінде С.Қожановты да рухани өмірімізге қайтарды.

Сұлтанбек Қожанов қайраткер ретінде көптеген күнделікті жұмыстармен бірге ең басты мынадай теориялық мәселелерді басты назарда ұстаған:

-ұлт мәселесі

-жер мәселесі

-халық ағарту ісі үш мәселеге ерекше көңіл аударғанын тарихи деректер куәландырады.

Ол жер мәселесі туралы өз ойларын жасырмай, ашып отырады. Әртүрлі жиналыста сөйлеген сөздерінде, баспасөзде жарияланған мақалаларында жер туралы өзекті ой қозғай білді. Шаруаларға жерді бөліп беру, сол арқылы отырықшылыққа үйрету керектігін айтудан жалықпаған.

Оқу-ағарту мәселелерін де назардан тыс қалдырған жоқ. Туған халқына шын жаны ашыған азамат қысқа мерзім ішінде ұл-қыздардың сауатын ашып, басқа елдердің мәдениетімен,әдет ғұрпымен тезірек танысқанын арман етті. Оқыған адамның өрісі де биік болатынына кәміл сенді. Әрдайым мазасын алған өзекті мәселелердің бірі ұлт мәселесі болды. XX ғасырдың 20-ші жылдардағы Түркістан өлкесінің жағдайы аса ауыр еді. Бұған дейін өзбек-қырғыз,қарақалпақ,татар,қазақ болып бөлінбей-ақ,бір жағадан

бас, бір жеңнен қол шығарып дегендей , ауыз біршілікті өмір сүріп келген Орта Азия халықтары арасында бірлі-жарым алауыздықтар байқалып қалып жатты. Оған қоса мұсылмандар бір-бөлек, басқа діннің өкілдері бір бөлек болуы тиіс деушілер де табылды.

1921 жылы 20 сәуірде Орталық Атқару Комитетінің кезекті сессиясы өткізідді. Сессияның күн тәртібінде ұлт мәселелері де кірді.Сонда сөйлеген сөзінде: -Қырғыздарда «Бояушы бояушы десе, сақалын бояйды « деген аталы сөз бар, бұны кейбір ұлт мәселелерін дұрыс түсіне білмейтін жолдастардың әрекетін ашып көрсету үшін әдейі айтып отырмыз. Ұлттар тағдыры туралы сөз, жолдастар ,жәй ғана айтылуы керек болған соң ғана айтылып отыр деп ойлап қалмаңыздар. Бұл мәселе керек етсеңіздер , Түркістандағы Кеңес үкіметінің не өмір сүруі, не құрып кетуі туралы болып отыр. Бұған осылай қарау керек: әрбір саналы азамат мұнымен ойлауға тиіс емес,бұл өте маңызды шаруа- дей отырып, Түркістан Орталық Атқару Комитетінің жанынан ұлт мәселелерімен айналысатын не бөлім, не арнаулы комиссия құрылуы керектігіне тоқталады [1].

Өз халқының шын жанашыр ұлы екенін Сұлтанбек Қожанов 1923 жылы 9-12 маусымда өткен РКП(б) Орталық Комитетінің ұлттық республикалар мен облыстардың жауапты қызметкерлерімен өткізілген төртінші кеңесте тағы да дәлелдеді. Бұл кеңесте Түркістан халықтарының болашақ тағдыры туралы ерекше аландатушылық танытты.

Біз ашығын айтқанда, С.Қожановты осы күнге дейін бір қырынан танып келген сияқтымыз. Мерзімдік баспасөз беттеріндегі мақалаларда оның өмірбаяны, партияға,халқына сіңірген аз-кем еңбегі айтылады,оның журнал-истігі,публицистігі, ақындығы жөнінде айтылмайды.

С.Қожанов-журналист,публицист, әдебиетші, ақын болғандығын ғалымның «Лениншіл жас» газетінің 1990 жылы шілденің 22-де жарияланған «Жастар болар елге егең және «Алматы ақшамын» газетінің 1990 жылғы қазанның 29-да жарық көрген «Ары барға айтпай тиер кесек бар» атты мақалалары. Осы екі жарияланымда ғалым,Т.Қожакеев Сұлтанбектің журналистік,ақындық,әдебиетшілік қабілеті төңірегінде ой қозғайды,өз пайымдауларын білдіреді.Партия , кеңес қызметтеріне белсене араласа жүріп, өз ойлары мен тұжырымдарын мерзімдік баспасөз беттерінде жиі жариялатуы негізінен алғанда 1924-1925 жылдар болып табылады. Осы екі-үш жыл ішінде С.Қожанов көптеген мақалалар жариялатады. Оның жазғандары сол кезде үзбей шығып отырған «Ақ жол», «Еңбекшіл қазақ» газеттерінде, «Қызыл Қазақстан» журналында жарық көріп жатты. Және ол бұл кезеңде баспасөзге тиіп-кашып араласпады, үнемі

байланыста болып, заман ағымына өз үнін қосып отырған. Жастарға сенім артты. Болашақ жастардікі екенін қадап айтты. «Ақ жол», «Қызыл Қазақстан», «Жас қайрат» басылымдарында жастарға арналған көптеген мақалалары жарияланды.

С. Қожанов өз жанынан өлең де шығарып, сол кездің әлеуметтік мәселелеріне ақын ретінде де үн қоса білген. Қазақ ел болса екен, кеудесін көтерсе екен деген арманы болған. Оның жазғандарының бәрі де қоғамның кеселін көрсетуге, жақсылыққа үмтылуға арналып отырады. Қожанов халықты, қазақ жастарын оқытып, тәрбиелеуге тікелей көңіл бөліп отырған.

Халықты қараңғылықтан құтқару жолында жасаған көп жұмыстарының қатарында С. Қожанов белсенділігін пайдалануы да ескереді. Ол 1921-1922 жылдары Халық ағарту комиссары қызметінде жүргенде Түркістан Ағарту Халкоматының мемлекеттік ғылыми кеңесі 1922 жылы желтоқсанда қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтушілердің «Талап» атты қауымының жарғысын бекітіп, 822 —ші нөмірмен кеңсе кітабына тіркеген. Жарғыда қауымның мақсаты:

1. Қазақ-қырғыз әдеби тілінің терминологиясы
2. ұлттық өнерді зерттеу
3. тарихы мен тұрмысын зерттеу
4. қазақ-қырғыз институтында сабақ беру мәселелерін талдау
5. ғылыми қызметкерлер мен өнер қайраткерлеріне жәрдем беру арқылы қазақ-қырғыз халқының мәдени дамуына ықпал ету.

Ол қоғамдық - саяси, шаруашылық-экономикалық және мәдени ағарту салаларында қызмет істей жүріп, өзі өмір сүрген кездің ең өзекті де өткір мәселелерін қалам ұшымен «Бірлік туы», «Ақ жол» т.б. газеттерінің және «Шолпан», «Қызыл Қазақстан», «Жас қайрат», «Лениншіл жас» журналдарының беттерінде публицистік туындылары арқылы көрсетіп отырады.

С. Қожановтың алғашқы баспа жүзін көрген жеке кітапшасы - «Есеп тану» туралы 1924 жылы жарыққа шықса, оның өзінде 1921-1924 жылдарындағы Ташкентте студенттер алдында оқыған лекциялары, кездесулерде сөйлеген сөздерінен түзілген.

С. Қожанов екінші бір баспа жүзін көрген шағын кітапшасы — «Кеңестік Түркістан Автономиясының он жылдығына» атты еңбегі.

Осы шағын еңбектегі автордың ең басты көздеген мақсаты көпұлтты қазақ жеріндегі қазан төңкерісінің жеңісі, оның қалт-құлт етіп аяқ басуы, жергілікті ұлт өкілінен шыққан революциялық күштерді жария ету.

Ойымызды түйіндеп айтар болсақ - С. Қожановтың баспа жүзін көрген қос еңбегі де тарихи кітапша ретінде өте маңызды. Екеуінен де уақыттың, заманның, қоғамның лебін сезінеміз.

1924 жылы Орта Азия республикаларын межелееу кезінде қазақ халқының оқу-ағарту саласы көптеген нәрседен қалып қояды. Түркістан коммунистік партиясының Орталық комитетінің 1924 жылы 23-24 наурызда өткен пленумда сөйлеген сөзінде С. Қожанов мынадай мәлімет береді: Перовскіде бір орыс, бір қазақ және екі өзбек мектебі бар. Менің ойымша Перовскіде өзбек халқы кеп деуге болмайды, бірақ сонда да екеу, мұғалімдері кім екенін білмеймін. Міне саясат недең.

Бұл ағартушының қазақ қалың қоныстанған аудандарында ұлттық мектептердің өсіп өркендей алмай жатқандығын, жалпы мәдениет майданындағы кемшіліктерді атап өтуі еді. С. Қожанов «Оқушыларды ескеру керек» деген еңбегінде бұрын түпкілікті қарастырылған мәселелерін қайта қарап, оның ішінде мұғалімдердің қадірін түсінуге шақырады. Ол үшін мұғалімдердің айлық ақысын өсіру керектігін, беделін көтеретін шараларды іздеу керектігін айтады.

«Оқу жұмыстары жұртшылықтың туы, жұртшылыққа құрал болуға тиіс, «Қазақ-қырғыздың ұлт мектебін жасауға кірісіндер», «Даярлау бөлімдері керек» деген мақалалары оның ағартушылық көзқарастарының әр қырының көрінісін сипаттайды. Қайраткерлігі мен қаламгерлігін тығыз ұштастыра білген ағартушы халықты

сауаттылыққа жетелеу ісінде, наукандық жұмыстарды да бар тәнімен жүзеге асыруға тырысқан. Өзі төраға ретінде қол қойған Түркістан Орталық атқару комитетінің жарнамасында С.Қожанов былай дейді: «Кейінгі жас өспірімдердің білім алып, көгеруі-жалпы әлеуметтік борышы. Жалпы еңбекшіл әлеумет болып, жастарды тәрбиелеп, ғылыммен азықтандыру жолына жәрдемге кіріссеңіздер!.. Халық ағарту айының көздеген мақсаты: ашылған мектептерді қаражат жағынан жәрдем беріп, мұңсыздандыру болады»[2].

С.Қожанов жастарды сүйген де, студенттермен сырлас болған. Ол жастардың болашағына қоғамды алға апаруға атқарар қызметіне ерекше мән берген Қазақ халқын алға сүйреуде сарқылмас күш-қуаттың қайнар көзі, бұлағы жастар екенін, тіректі солардан іздеу, соларға сүйену қажеттігін білген. Ол: «Міндет-енді жетіліп келе жатқан, бұзылмаған жас буыннан басшылар әзірлеу, оларды еңбекшіл, еңбек адамдарының қамқоры етіп тәрбиелеу» деген [3].

Жастарға сенім арту, олардан талап ету бар да, оларға қамқорлық ету бар. Жалпы жұртты, олардың ішінде жаңа заман жастарын оқытып, үйретіп, баулып, тәрбиелеуге ерекше мән берген. Өнер-білімнің әр елді, әркімді өрге сүйрейтінін, өнері өсіп, сауаты артқан, зиялылары көбейген халықтын елдікке, жұрттыққа тез жететінін, ілгерілер қатарына тез қосылатынын жақсы түсінген. Сондықтан Түркістан республикасы мен Қаз АССР-і еңбекшілерінің көзін ашып, көкірегін оятуда, сауаттандырып, мәдениетін көтеруде бастаудың басында тұрған.

Қорыта айтқанда, С.Қожанов қазақ халқының басқамен терезесі тең, іргелі ел, ірі республика болуына зор үлес қосқан, бұл жолда қажымас қайратпен, отты жүрекпен еңбек еткен үлкен қоғам қайраткері, айтулы ағартушы, мәдениет майданының зор ұйымдастырушысы, жастардың жанашыры, жалынды публицист болған.

Елі үшін туған асыл ағалардың өмірі бүгінгі ұрпақ үшін халқына қызмет етудің үлгісі.

Әдебиеттер тізімі

1. Ж.Әлмашұлы. С.Қожанов. «Жұлдыз» 1992 ж. 126.
2. Алаш қозғалысы құжаттар мен материалдар жинағы. Сәуір 1920-1928 жж. Алматы: Ел-шежіре, 2007. Т.3. Кн.1.-304 с
3. Алаш қозғалысы құжаттар мен материалдар жинағы. 1917, желтоқсан 1920, мамыр. Алматы: 5. «Алаш». 2005. Т.2, С. 496.
4. Қ.Тілегенов. «Шығыстың Сұлтанбегі» Оңтүстік Қазақстан. 1997 ж. 6 маусым.
5. Б.Қойшыбаев. Сұлтанбек Қожанов. Алматы. Қазақстан. «Қазақстан» 2007.
6. Сөздік-Қозыбаев М. Өркениет және ұлт. Словарь, Алматы 2001, 369 б.

Аннотация: В статье рассматривается творческое наследие видного общественного и государственного деятеля 30-ых годов, поэта, публициста и ученого Султанбека Кожанова.. Имя Султанбека Кожанова вписано в историю Казахстана золотыми буквами за его беспрецедентный по величию поступок: именно он был автором идеи переноса столицы Казахской ССР из Оренбурга в Кызыл Орду. Политическую деятельность начал с подпольной молодежной организации «Кенес» из числа учащихся семинарии. В 1917 году в Ташкенте вместе с М.Шокаем, К.Ходжиковым, К.Болганбаевым, С.Акаевым выпускал газету «Бирлик туы». Активно поддерживал Туркестанскую автономию. Являясь членом центральной комиссии по борьбе с голодом, организовал в 1918 году специальные места для голодающих в Туркестанском, Созакском, Жанакорганском, Кызылкумском, Шиелинском районах. В 1919-1920 годах работал в конце 1920 года Султанбек Кожанов назначен народным комиссаром внутренних дел Туркестанской республики, в октябре 1921 года – народным комиссаром просвещения. В области просвещения требовал преподавания на языке местного населения. Внес значительный вклад в развитие печати и национального театра Туркестана. Кожанов организовал выпуск газеты «Ак жол» и был назначен первым редактором этой газеты. Особое внимание он уделял состоянию сельского хозяйства. В 1922–1924 годы работал секретарем центрального комитета Туркестанской КП, заместителем председателя исполкома, член бюро Средне-Азиатского ЦК РКП(б). Кожанов отличился как государственный деятель в период национально-регионального размежевания в Центральной Азии. В ноябре 1924 года назначен вторым секретарем Казахского обкома РКП(б), а

с февраля 1925 года Кожанов назначен вторым секретарем Казахского крайкома. По предложению Султанбека Кожанова I съезд Советов восстановил истинное название казахов, исправив искаженное в царский период название «киргиз» на «казах», переименовал столицу в город Кызылорда. В ноябре 1925 года Кожанов был приглашен в ЦК ВКП(б) и в должности ответственного инструктора по национальным республикам был направлен на Кавказ, в 1928 году в Ташкент, где организовал отделение ВАСХНИЛ. В 1929 году Султанбек Кожанов образовал Средне-Азиатский хлопково-ирригационный политехнический институт и был его первым ректором. В 1929–1931 годы работал директором Средне-Азиатского хлопкопрядильного комбината. В 1931–1932 годы Кожанов работал в аппарате ЦК ВКП(б). Несмотря на свою молодость, личность политического деятеля Султанбек Кожанова является многогранной и вызывает исследовательский интерес не только в изучении проблем истории, но и в вопросах просветительства и воспитании молодежи.

Abstract: The article examines the creative legacy of a prominent public and statesman of the 30s, poet, publicist and scholar Sultanbek Kozhanov. The name of Sultanbek Kozhanov is inscribed in the history of Kazakhstan in golden letters for his unprecedented greatness: Orenburg to Kyzyl Ordu. He began his political activity from the underground youth organization "Kenes" from among the students of the seminary. In 1917 in Tashkent, together with M. Shokai, K. Hodzhikov, K. Bolganbaev, S. Akaev published the newspaper Birlik Tuy. Actively supported Turkestan autonomy. As a member of the Central Commission for the Fight against Hunger, he organized in 1918 special places for the hungry in Turkestan, Sozak, Zhanakorgan, Kyzylkum and Shielskiy districts. In 1919–1920 he worked at the end of 1920, Sultanbek Kozhanov was appointed People's Commissar of the Interior of the Republic of Turkestan, in October 1921 - People's Commissar of Education. In the field of education demanded teaching in the language of the local population. He made a significant contribution to the development of the press and the national theater of Turkestan. Kozhanov organized the publication of the newspaper Ak Zhol and was appointed the first editor of this newspaper. He paid special attention to the state of agriculture. In 1922–1924 he worked as secretary of the central committee of the Turkestan Communist Party, deputy chairman of the executive committee, member of the bureau of the Central Asian Central Committee of the RCP (b). Kozhanov distinguished himself as a statesman during the period of national-regional delimitation in Central Asia. In November 1924, he was appointed second secretary of the Kazakh Regional Committee of the RCP (B), and from February 1925 Kozhanov was appointed second secretary of the Kazakh Regional Committee. At the suggestion of Sultanbek Kozhanov, the First Congress of Soviets restored the true name of the Kazakhs, correcting the name "Kyrgyz" distorted in the tsarist period to "Kazakh", renamed the capital city Kyzylorda. In November 1925, Kozhanov was invited to the Central Committee of the CPSU (b) and in the position of responsible instructor for the national republics was sent to the Caucasus, in 1928 to Tashkent, where he organized a branch of the Academy of Agricultural Sciences. In 1929, Sultanbek Kozhanov formed the Central Asian Cotton-Irrigation Polytechnic Institute and was its first rector. In 1929–1931 he worked as director of the Central Asian Cotton Spinning Mill. In 1931–1932 Kozhanov worked in the apparatus of the Central Committee of the CPSU (b). Despite his youth, the personality of a politician Sultanbek Kozhanov is multifaceted and arouses research interest not only in studying the problems of history, but also in questions of enlightenment and education of young people.